

140 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ХЕЛЪН КЕЛЪР ПРОУЧВАНЕ ВЪРХУ ЕДНА УНИКАЛНА ЛИЧНОСТ

Владимир Радулов

Резюме: Представеното проучване не се ангажира с хронологията на жизнения път на Хелън Келър, а поставя ударението върху динамиката на многопосочността в развитието на тази уникална личност. Целта на изследването е систематично да анализира и обобщи основните направления в дейността на Хелън Келър, като насочи вниманието към неизвестни и малко известни схващания и факти от нейния живот в резултат на по-нови проучвания. Анализираните исторически документи показват, че първоначалното обучение на тази сляпоглуха не произтича от случайности и спонтанност, а от задълбочената подготовка на нейната забележителна самобитна учителка Ан Съливан. Установява се, че тя описва педагогическия си опит не само в писмата до Хопкинс, но и в кореспонденцията с М. Анагнос, и в годишниците на училището за слепи в Бостън. Обучението на Хелън Келър се изгражда върху 4 опорни стълба: първоначалния опит върху обучението на сляпоглухите, психологията на детското развитие в края на XIX век, влиянието от методиката на Монтезори и личния опит и педагогическата интуитивност на Ан Съливан. След овладяването на първите понятия се проследяват интелектуалното израстване и творческото развитие на Келър. Въз основа на нейната разнообразна обществена дейност са проучени: отношението към слепотата, религията, пацифизма и хуманизма, социалистическите идеи и феминизма, както и личния живот.

Ключови думи: Хелън Келър, сляпоглухи, слепота, многопосочна личност, социални дейности

140 YEARS SINCE THE BIRTH OF HELEN KELLER RESEARCH ON A UNIQUE PERSONALITY

Vladimir Radoulov

Abstract: The present research is not committed to the chronology of Helen Keller's life path, but it rather puts the emphasis on the dynamics of the multiple dimensions in the development of her unique personality. The purpose of this research is to analyze systematically and to summarize

the fundamental directions that Helen Keller's activities followed, drawing the attention to unknown and little-known ideas and facts about her life that recent research of others has thrown light upon. The analyzed historical documents show that the initial education of this deaf-blind person does not evolve on the basis of pure chance and spontaneity, but comes in result of the thorough training provided by her remarkable and unconventional teacher Anne Sullivan. It has been found out that she described her pedagogical experience not only in her letters to Hopkins, but in her correspondence with M. Anagnos and in the yearbooks of the School for the Blind in Boston. Helen Keller's education was based upon 4 major support pillars: the initial experience in the education of the deaf-blind, the psychology of child development at the end of the 19-th century, the influence of Montessori's methodology and Anne Sullivan's personal experience and pedagogical intuitiveness. After outlining how she mastered the fundamental concepts, we then follow Keller's intellectual growth and creative development. On the basis of her diverse social activities we have explored the following: the attitude towards blindness, religion, pacifism and humanism, socialist ideas and feminism, as well as personal life.

Keywords: Helen Keller, deaf-blind, blindness, multifaceted personality, social activities

„СЛЕПОТАТА ОТДЕЛЯ ОТ НЕЩАТА, ГЛУХОТАТА – ХОРАТА ОТ ХОРАТА“
Хелън Келър

УВОД

През 2020 г. световната културна общественост отбелязва близо век и половина от появата на една уникална личност, илюстрираща триумфа на човешките възможности – сляпоглухата американка Хелън Келър (1880 – 1968). Глобалният въпрос коя всъщност е тя няма едностранно ограничен отговор, въпреки изписаните хиляди страници дори извън специалната литература. Към нейната личност заслужено се поставят определенията: гениална, полугениална, изключително надарена и пр. От друга страна, към обществената дейност на Келър се прикачват квалификации като: хуманистка, пацифистка, феминистка, социална активистка и социалистка. Тя е заслужено възхвалявана, дори хиперболизирана, предизвикваща спорове и съмнения, но никога отричана.

Още през 30-те години на миналия век у нас в сп. „Съдба“ – орган на дружеството на българските слепи се появяват откъси от нейните произведения „Историята на моя живот“ и „Светът, в който аз живея“. По случай 10 години от смъртта ѝ списание „Народна просвета“ помещава

кратка статия на Радулов (1978). Автобиографичният труд на Хелън Келър „Историята на моя живот“ има три български издания: 1995 и 2004, на Българската асоциация за обучение на зрително затруднени деца, както и едно отпечатване от издателство „Екопринт“. Съществени аспекти от обучението на Хелън Келър са представени и в университетските публикации на Радулов (1995), (2004), (2007), (2017) и Цветкова – Арсова (2002 и 2004), и една статия на автора от 2018 г. брой 1 от 2008 г. на списание „Обучение и рехабилитация на зрително затруднените“, който бе посветен на 40 годишнината от смъртта на Хелън Келър. Всички те отразяват различни страни от живота, дейността и творческия път на тази личност.

ЦЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Представеното изследване в тази студия си поставя за цел чрез актуализиране на ресурсите на обучението на Хелън Келър систематично да се анализират и обобщят основните направления в нейната дейност, като вниманието се насочи към неизвестни и малко известни схващания и факти от живота, в резултат на по-нови проучвания.

ЗАДАЧИ

1. Да се предложи по-съвременно интерпретиране и обобщение на фундаменталните стълбове на методологията за обучение на Хелън Келър.
2. Въз основа на съвременни проучвания да се разширят и обогатят съществуващите знания върху многопосочната дейност на Хелън Келър, като се изследва взаимовръзката между отделните направления в нейната дейност и дискутиране на определени митове.
3. Чрез проучване на нови документални източници да се разширят познанията върху публикуване на педагогическия опит на Ан Съливан.

МЕТОДИ

В изследването са използвани следните методи:

1. Преглед на специалната литература. Направеният анализ на специалната литература обхваща следните области: кореспонденция, есета, статии, речи, изказвания, някои литературни произведения и различни други документи от архива на Хелън Келър, които засягат и дейността на нейната учителка Ан Съливан. Дигитализираният през 2018 г. архив на Хелън Келър съдържа 163 000 архивни единици, от които 475 есета и речи. От включените няколко хиляди писма до обикновени хора и известни личности за нуждите на това изследване

бяха презледани около стотина. Важно значение придобива и кореспонденцията на Съливан с директора на училището за слепи в Бостън – Михаил Анагнос, както и годишните доклади на училището.

2. Аудио и видеозаписи. Някои от речите на Хелън Келър са мултимедийно съхранени, което ни помага да разкрием особеностите на гласа и произношението ѝ.
3. Биографичен метод. Освен „Историята на моя живот“ бяха проучени по-нови източници от последните десетилетия например изследванията на Lash (1981), Lowenfeld (1981), Brolin (2018), Hudson (2018), Selsdon (2020) и др.
4. Научни посещения. С част от проучените източници авторът се запознава по време на неговите посещения в библиотеката на училището за слепи „Пъркинс“ край Бостън и музейната сбирка „Хелън Келър“ при Американската фондация за слепи в Ню Йорк (1993).

УЧИТЕЛКАТА АН СЪЛИВАН

Безспорно, Хелън Келър е плод на педагогиката на слабо виждащата Ан Съливан (1866 – 1936), влязла в историята като „Учителката“. Хелън Келър не е неин огледален образ, независимо че двете имена традиционно се поставят едно до друго. Съливан идва от социалните низини, мизерията и безутешната атмосфера на социалния дом, за да постъпи в училището за слепи „Пъркинс“ на 7.10.1880 г. Тя е ученичка с буен невъздържан и пряк характер, която на два пъти е била на косъм от изключване. Благодарение главно на учителите по литература, история и домакинската С. Хопкинс, преобразява поведението си и изнася благодарствено слово при завършване на випуска в 1886 г. В резултат от успешна операция в 1981 г. лекарите ѝ подобряват зрението до степен четене на обикновен шрифт. Съливан признава, че никога не е искала да обучава сляпоглухи по филантропични причини. Директорът М. Анагнос ѝ препоръчва един ден да следва педагогика. Тя просто желае да си намери работа и мечтае да продължи образованието си в обикновено училище или, по мнение на учителя по музика, да работи като гувернантка.

Две имена имат пряко отношение към организиране на обучението на Хелън Келър – големият американски учен и изобретател Александър Бел, който откликва на молбата за помощ в обучението ѝ от нейния разорен баща от Гражданската война – капитан Артър Келър. Бел има и лични мотиви за това. Сам той е бил човек със слаб слух, а неговата съпруга – глуха.

Второто име е Михаил Анагнос (1837 – 1906) – известен педагог на зрително затруднените и директор на училището „Пъркинс“. Той няма пряк принос в обучението на Келър, но неговата неоценима заслуга е откриването на таланта на Ан Съливан. В препоръката на Анагнос към

бащата на Хелън с незначителни съкращения четем следното: „Тя е изключително интелигентна, строго честна, работлива, женствена в маниерите си. Моралният ѝ характер е всичко, което може да се желае. Тя е запозната със случая на Лора Бриджман и с методите на обучение на глухонemi и слепи деца и ви уверявам, че ще бъде отлична учителка и най-надежден ръководител за малката ви гъщеря." Съливан приема уникалната професия срещу безплатна храна и подслон и 25 долара месечно.

Погрешно е да се смята, че в организирането на първоначалното обучение на Хелън едва ли не има случайност, спонтанност и стихийност. Доказва се, че от м. август 1886 г. до края на м. февруари 1887 г. Ан Съливан интензивно се подготвя за предстоящия ангажимент в богатата библиотека на специалното училище. Тя споделя, че по време на обучението на Хелън, за да формира адекватни понятия и най-вече да отговаря на нейните многобройни въпроси, е трябвало непрекъснато да чете допълнителна литература по биология, ботаника, география, физика, химия и др.

Широко е разпространено схващането, че Съливан не е оставила нито една публикация върху своята методика, като единственият източник в продължение на много години са писмата ѝ до училищната домакиня София Хопкинс. По неизвестни причини Съливан непрекъснато я моли да не ги разпространява. Изследванията през последните десетилетия опровергават подобно становище. Вторият надежден източник се състои в интензивната кореспонденция между Съливан и директора Анагнос. Третият източник, разкриващ педагогиката на тази самобитна учителка, са нейните системни доклади, изисквани от Анагнос, които той без редакция редовно публикува в годишниците на училището Пъркинс. Например в 57-мия годишен доклад на училището са поместени 70 страници от Съливан върху нейния опит.

ОЩЕ ЗА ОБУЧЕНИЕТО

Съществено е да се обобща, че обучението на Хелън Келър се изгражда върху 4 опорни стълба:

1. Нагрупаният опит в обучението на сляпоглухите до началото на 80-те години на миналия век и по-специално методиката на д-р Самюел Хоу (1801 – 1876). Като ученичка, Съливан е живяла 6 години в една училищна къща с обучената от Хоу известна сляпоглуха Лора Бриджмен и много добре познава нейния живот и постижения.
2. Постиганията на психологията от края на миналия век. В продължение на 7 месеца Съливан се запознава с психологическата литература върху детското развитие
3. Влияние от методиката на Мария Монтесори (1870 – 1952). Тя е впечатлена от нейния образователен подход, ориентиран към детето.

4. Личният опит, добрата предварителна подготовка и педагогическата интуитивност на Ан Съливан. Нека припомним, че тя дори няма средно образование, тъй като специалното училище тогава предлага 6-годишен курс на обучение. Освен огромните трудности учителката трябва да се бори и с консервативните нрави, патриархалността и предразсъдъците на южняшкото семейство Келър.

Не е ли учудващо, че чрез своето постижение тя се превръща в един педагогически феномен?

Съливан въвежда следните принципи в първоначалното обучение на Хелън: максимална изолация от родителите през първите няколко седмици, силна дисциплина, послушание и силна зависимост от учителя; обучение в естествената природна среда, а не в изкуствената атмосфера на класната стая. Съливан парира всякакъв опит за намеса на родителите в обучението, като живее и работи с Хелън в отделната лятна къща на семейството. В ранния етап на обучението тя говори за укротяване на сляпоглухото дете, докато нейните руски последователи Ив. Соколянски и А. Мещеряков говорят за очовечаване. Безкомпромисността и твърдата упоритост на Съливан достигат до там, че поне два пъти тя удря плесница на Хелън за грубо неподчинение. В писмо до Анагнос от 28.03.1887 г. Съливан пише: „Видях ясно, че е безполезно да се опитвам да преподавам нейния език, докато тя не се научи да ми се подчинява. Послушанието е вратата, през която влизат знанията и любовта.“

Известно е, че сакралната дата в обучението на Келър е 03.03.1887 г., когато Съливан пристига в родния ѝ дом в Тускумбия (Алабама). Заедно с разрушителното поведение на Хелън, тя установява много слабо запазени представи за деня и нощта, синевата на небето, багрите на някои цветя и определени стихийно формирани инстинктивни жестове. Съвременните изследвания на Фрайберг разкриват, че по-късно възникналите аномалии имат по-слабо отрицателно влияние, отколкото при сляпо-родените деца. В едно свое изказване Хелън заявява: „Ако веднъж сме виждали – денят е наш“. Може да се обобщи, че при 18-месечната Хелън не всичко е изчезнало на 100%, както обикновено се твърди.

Известно е, че дълго време Хелън не е могла да разбере, че предметите имат свои имена (Rosalem, 2008). Съливан уточнява, че тя не е могла да отличи думите чаша, мляко и пия. В едно от първите си писма от 31.03.1887 г. (27 дни от началото на обучението) тя споделя: „Установих, че Хелън знае осемнадесет съществителни и три глагола. Ето списък на думите. Тези с кръстче след тях са думи, които тя поиска за себе си: кукла, халба, гръжка, ключ, куче, шапка, чаша, кутия, вода, мляко, бонбони, око (х), пръст (х)(анатом.), пръст (х)(почва), глава (х), торта, бебе, майка, седя, стоя, ходя. На 1 април тя научи съществителните нож, вилица, лъжица, чинийка, чай, папа, легло и глагола бягам“.

Ключовият епизод на 05.04.1887 г. при кладенеца, където е формирано първото понятие „вода“, е достатъчно описан и коментиран. Три месеца и половина след като първата дума е изписана в ръката ѝ, Хелън е ограмотена и написва собственоръчно с молив първото си писмо чрез използване на матрица с релефни редове. Кратките изречения нямат семантична връзка помежду им и не се използват препинателни знаци.

На братовчедката ми Ана,
г-жа Джордж Т. Търнър,
Тускумбия, Алабама, 17 юни 1887 г.

Хелън пише Анна Джордж ще даде Хелън ябълка
Симпсън ще застреля птица Джак ще даде Хелън
пръчка от бонбони лекар ще даде Миклид
лекарство майка ще направи мека нова рокля

(Без подпис)

Фиг. 1. Първото собственоръчно написано писмо от Хелън Келър

РЕЗУЛТАТИ

След това идва ред на брайловото ограмотяване, което трае няколко месеца. На 24.02. 1888 г. Хелън написва своето първо брайлово писмо до Анагнос. Всичко написано от нея е с помощта на брайловата и обикновената пишеща машина. За 4 месеца Хелън научава толкова, колкото Бриджмен за две години (Lash, 1981).

За голямо съжаление в стремежа си да печели читатели бостънската преса започва силно да преувеличава първоначалните постижения на Хелън Келър, което предизвиква бурните реакции на Съливан. Така например, използвайки първия ѝ доклад до Анагнос, от декември 1887г., в който Съливан обяснява как Хелън демонстрира геометрични понятия с блокчета, вестник „Бостън Хералд“ (Boston Herald, 1887) пише, че Хелън Келър е написала трактат за произхода и бъдещето на планетите. Ясно е, че тогава също е имало фалшиви новини. Остра критика срещу подобни писания отправят и американските педагози на глухите. По време на една среща с Анагнос Келър научава, че съществуват чужди езици и е впечатлена от гръцки и френски думи. Така започва нейният чуждоезиков марафон, който води до овладяване на френски, немски, старогръцки и латински, за да я издигне в бъдеще до най-големия преводач на немска класическа поезия в американската литература.

При едно от посещенията в училището „Пъркинс“ Хелън научава, че норвежката сляпоглуха Рагнхилд Каата може да говори. Така у нея пламва

силното желание за словесна реч. Интересно е, че Съливан не одобрява тази идея, защото поддържа схващането, че речта не е най-важния метод за общуване на глухите и ще пречи на дактила. Тя смята, че Хелън не може да види движенията на говорните органи. Посещението в училището за глухи в Бостън през 1888 г. е неутрализирано от учителката. Хелън не се съобразява с това и през 1890 г. постъпва за обучение при известния педагог на глухите Сара Фулър в бостънското училище. Само за 11 урока тя овладява речта, но през целия си живот остава самокритична към това постижение, защото е смятала, че може да постигне още много. Според Масу (1905) „Гласът на Хелън Келър е нисък и приятен за слушане. Когато говори по-силно, тя се движи около два средни тона. В речта ѝ липсва разнообразие и модулация. Тя произнася всяка дума като чужденец, сблъсква се с елементите на изречението, както четат децата в училище.“ След курса по речево развитие Хелън получава преумора. Много голяма част от нейните речи са изнесени вербално. По време на пътуването към Япония в 1937 г. тя всяка сутрин в пет часа сама излиза на параконната палуба, за да репетира гласово предстоящата реч в Токио.

Известно е, че през 1896 г. Хелън Келър постъпва в Кеймбриджкия девически колеж „Гилман“ край Бостън, подпомагана от Ан Съливан. Официално, тогава още не е съществувало интегрирано обучение, но може да се приеме, че това е типичен пример за училищна интеграция с ресурсно подпомагане. Заможни граждани от Бостън основават „Фонд за подкрепа на Хелън Келър“. След блестящото завършване на колежа Хелън през 1899 г. кандидатства във висшия колеж „Радклиф“ към Харвардския университет. По време на приемните изпити тя използва специално копирани брайлови тестове, защото Деканатът не е разрешил на Съливан да ѝ чете изпитните материали. Хелън е приета на индивидуално обучение. По време на изпитните сесии преподавателите са възхитени от нейните познания по литература и особено от задълбочения интерес към старогръцки и латински. По нейна молба през следващата 1900 г. се прехвърля в редовно обучение и скоро е избрана за вицепрезидент на първокурсника в Харвард.

ТВОРЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Обикновено се приема, че върху творческото развитие на Хелън Келър влияят два фактора – авторитетното образование и отличното дипломиране в Харвардския университет през 1904 г., и появата на автобиографичния труд „Историята на моя живот“ (Масу, 1905). В случая пропускаме един решаващ фактор – това е висококачественото специализирано обучение от една учителка с високи социални компетенции – Ан Съливан, която сътрудничи на Келър до края на живота си. Силна подкрепа

в издаването на произведенията на Хелън Келър оказва интелектуалецът Джон Мейси, който е съпруг на Съливан от 1905 до 1920 г. и тя често е споменавана като Ан Съливан – Мейси.

С всяко писмо езикът и стилът на Хелън Келър се подобряват. На 12-годишна възраст със своите първи есета тя вече е забелязана от културните кръгове на Бостън. Първите стъпки не са никак леки. По случай един от рождените дни на М. Анагнос Хелън му изпраща своето есе „Кралят на замръзването“, в което образно разкрива промяната на багрите в гората. Един от учителите в „Пъркинс“ установява, че това е копирано есе от 1873 г., озаглавено „Феята на замръзването“ от Маргарет Кемби. На 30.01.1892 г. пред 8-членната анкетна комисия Келър обяснява, че въз основа на своите преживявания, тя е интерпретирила описаната есенна гора от Ан Съливан по време на разходка. Въпреки всичко, съмненията в плагиатство отварят временна рана между Хелън и Анагнос. В защита на Хелън се обявява лично нейния голям приятел Марк Твен, който в писмо до нея по случай деня на Св. Патрик от 1903 г. пише: „Бяха необходими хиляди мъже, за да изобретят телеграфа или парната машина, фонографа, телефона или други важни неща, но последният човек получава заслугата, а ние забравяме другите. 99 части от всички неща, които произтичат от интелекта, са плагиатства. Чисто и просто, този урок трябва да ни направи скромни.“

След 1896 г. писмата постепенно отиват на малко по-заден план, за да започне интензивния творчески път на една забележителна личност, чиито първи успешни изяви и философско образование ѝ отварят път към висшето общество. Още по време на следването си замисля своята автобиографията, а през 1902 г. в едно дамско списание се появяват първите откъси от този труд. Отпечатването на „Историята на моя живот“ се превръща в истинска сензация в културния живот на Америка.. Преобладаващият буен възторг е придружен с множество въпроси, произтичащи от неразбирането в реалното използване на различни понятия, особено във визуалната сфера и описанията на природни картини. Това дава основание за появата на някои критици. Стига се до мнението, че Келър е марионетка на Съливан. Най-острият критик е известния незрящ психолог на зрително затруднените д-р Томас Катсфорд – един от най-големите изследователи на вербализма у слепите. Приемайки много от постиженията на Хелън Келър, през 1933 г. той я критикува в несъответствие между описание и реален опит, като подчертава, че природните описания са на преводач – интерпретатора. В края на 50-те години, без никакъв аргумент, Келър налага вето върху номинацията на Катсфорд за доживотната награда на Американската фондация за слепи за „Изключителни заслуги към слепите“.

Големият педагог и психолог на зрително затруднените Б. Лоуенфелд

се обявява в защита на Хелън Келър чрез следното становище: „Някои критикуваха ранните писания на Хелън Келър, защото тя не използва в голяма степен или изключва личния си опит. Те се фиксират върху ограничаващия недостиг на речника за впечатления, получени от сензориум, който е ограничен за допир, мирис и вкус. Личността на Хелън Келър и нейното издигане до върха на човешките постижения са резултат от уникална комбинация от изключителна вродена надареност и богата на стимули и подходяща директна среда. Родителите на Хелън Келър и учителката ѝ Поли Томпсън предоставиха тази среда и без тях тя може би не би успяла.“ (Lowenfeld, 1981).

Ан Съливан заявява, че в книгата „Историята на моя живот“ е направила някои незначителни съкращения, като дори не се е наложило да коригира препинателните знаци. Американските графолози установяват, че всичко написано на обикновен шрифт е от ръката на Келър.

Без преувеличение може да се твърди, че този труд има програмен характер, защото разкрива две фундаментални особености в произведенията на Келър, определени от нея. Тя споделя, че от една страна представя описания върху възприетото и преживяното, признавайки, че използва художествени метафори, характерни за всеки творец, а от друга – представеното да бъде толкова художествено, както при всеки друг истински автор. Много трудно е да се прокара рязка граница между двете. Известно е, че през 20-те години на миналия век, се утвърждава схващането, че няма разлика в психиката между слепи и виждащи. По този повод Келър пише: „Слепите извличат знанията от своя опит и от опита на другите като правят асоциации“.

През 1927г. тестването върху усещанията на Хелън Келър показва, че те не са над нормата. Дискусиите върху сензорното развитие на Хелън Келър не губят своето значение и днес. Продължават твърде свободните разговори около нейните тактилни умения. Те варират от свръхразвитие до обикновеност. По-новите издирени факти отново потвърждават второто. Не е доказано, че брайловата четивна скорост на Хелън е била висока. Нейни очевидци споделят, че тя твърде бавно разпознавала монетите. За разлика от тактилноста, обонянieto отива твърде далеч. Хелън безпогрешно разпознава по-специфичните миризми, представители на някои типични професии, но по-същественото се състои в нейните изключителни природни описания, предлагащи богатство от ухания. Внушенията за наличие на шесто чувство са също неоснователни. „Нейното сензорно превъзходство е изцяло в царството на целостта. Тя развива богатство на асоциации, надминаващи средното равнище. Интелектуалният ѝ капацитет е оценен като изключителен.“ (Масу, 1905). Ясно е, че ключът на феноменалните постижения трябва да търсим в разбуждането на огромните интелектуални способности.

През 1915 г. Мария Монтезори посещава Америка и при срещата със Съливан заявява: „Кажете на Хелън, че моите деца от дома на детството я разбират. Те знаят триумфа на душата над трудностите. Бъдещето на децата и възрастните ще бъде по-добро, отколкото сега, защото те ще бъдат свободни и ще знаят как духът може да надделее на сетивата“. Скоро след това по време на една конференция Келър заявява на Монтезори: „Аз самата съм продукт на метода Монтезори“. Монтезори отвръща: „Аз съм се учила от Вас като ученичка. Вие с 2-жа Мейси символизириате образованието на бъдещето“.

Творческите хоризонти на Хелън Келър са необятни. Радулов (1978; 2004) посочва най-известните произведения от огромния списък. Днес все повече се акцентира и върху преводаческата дейност на Хелън Келър. Достатъчно е да споменем факта, че тя превежда на английски език много от произведенията на Гьоте и цялото творчество на Хайне, което безусловно разкрива поетичната ѝ надареност. Най-голяма популярност от нейното поетично творчество получава поемата „Песента на каменната стена“. Сред множеството есета нека споменем няколко все още неизвестни у нас: „Контрол на раждаемостта“, „Атомната енергия“, „Възход на фашизма в Европа“, „Предотвратяване на слепотата“, „Християнската вяра“.

ОТНОШЕНИЕ КЪМ СЛЕПИТЕ И СЛЕПОТАТА

Нека не забравяме, че Хелън се ражда във времето, когато светът е доминиран от многовековната вяра, че слепотата е божие наказание, което пречи на страдащите за нормален и продуктивен живот (Lash, 1981). В своята многопосочна дейност тази уникална личност е първата, която промени възприемането на слепотата от обществото и даде първия важен тласък за приемането на закони в полза на зрителино затруднените хора. През 1960 г. в едно интервю по случай 80-годишнината на Хелън Келър на въпроса: „Кое е най-голямото ви лично желание“ тя отговаря: „Бих се радвала да видя деня, в който всяко сляпо дете има възможност за образование и всяко пораснало дете има шанс за подготовка и наемане на работа“.

През целия си живот Хелън Келър е съпричастна както към обикновения гражданин, така и към държавниците по света за формиране на глобална политика към незрящите. Посещавайки 39 страни тя се превърна в посланик на хората с увреждания в целия свят.

Снимка 1. Хелън Келър в Исландия (Lash, 1981)

Изглежда странно, но големият педагог Анагнос проповядва, че по наследствени причини слепите трябва да се въздържат от брак, което категорично се порицава от Хелън Келър. В 1900г. тя прави предложение пред Александър Бел за откриване на специално училище за сляпоглухи. Идеята е отхвърлена от Бел със следните думи: „Огромна грешка е да се създаде училище за сляпоглухи, тъй като те ще загубят най-ценните възможности да влязат в по-пълния, по-богатия и по-свободния живот, за да видят и чуят другите деца.“ Бел предлага да се създаде асоциация за обучение на сляпоглухите и то да се извършва по домовете, както в случая с Хелън Келър.

През 1937 г. Хелън Келър основава отдела за сляпоглухи при американската фондация за слепи. Тя събира много средства за подпомагане дейността на тази структура.

Горещо подкрепя стартиралото в САЩ през 1900 г. интегрирано обучение и категорично се застъпва против самоцелното настаняване на децата в затворени специални институции. В статията си „Връщане в училище“, публикувана в септемврийския брой на „Домашно списание“ от 1934 г., тя пише: „Образованието трябва да обучи детето да използва мозъка си, да си създаде място в света и да запази правата си, дори когато изглежда, че обществото ще го изтласка в скрап“ (по Selsdon, 2020). През 1945 г. посещава първото училище за слепи афроамериканци в щата Мисисипи, открито през 1909 г., като иска разширяване на мрежата от такива училища за преодоляване на расовата дискриминация сред слепите деца. По време на следването в писмо от 02.02.1901 г. до едно брайлово

списание Хелън се обявява за унифициране на математическите знаци в английския брайл.

През 1915 г. Келър взема активно участие в основаване на фонда за ослепелите от Първата световна война, познат под наименованието „Америкън брайл прес“.

По молба на Никола Димитров (французина) – деец на Народното читалище на слепите в България „Луи Брайл“, през 1950 г. тази организация изпраща като дарение на слепите у нас една брайлова печатна машина с необходимите консумативи. Няма доказателства, че Хелън Келър има пряко отношение към този хуманен жест, но като завеждащ международния отдел на „Америкън брайл прес“ има основание да се предполага, че тя най-малкото е била в течение на този акт. Днес институцията е преименувана на „Хелън Келър интернешънъл“.

Най-мащабна дейност за благо на слепите Хелън Келър развива в Американската фондация за слепи, в която започва работа през 1924 г. и служи в продължение на 44 години. През 1928 г. фондацията създава в САЩ специална радиостанция за слепите, в която Келър подбира новини и специфични материали. Келър е един от създателите на „Лайънс клуб“ и през 1925 г. под нейно влияние тази организация се превръща в „Рицар на кръстоносния поход срещу тъмнината“ и прави неимоверно много за незрящите по света.

Един от най-значимите ѝ национални приноси е уреждането на „Комисии за слепи“ към отделните щати, които много успешно функционират и днес. През 1935 г. в Ню Йорк е открита първата фонобиблиотека (Радулов, 2017). С цел достъп до говорещата книга Хелън Келър издейства Конгресът да възложи на Американската фондация за слепи разработката на 5000 фонографа за нейното прослушване от слепите в САЩ. През 1938 г. тя активно съдейства за появата на Закона за националната индустрия за слепи, който задължава производствата на специалните работилници за слепи да се изкупуват от държавата. В речта си от 03.10.1944 г. пред Камерата на представителите успява да наложи преразглеждане на Закона за социалното осигуряване, като чрез него на слепите се отпуска ежесечна парична компенсация за увреждането.

Общозвестен е приносът на тази забележителна жена за предотвратяване на слепотата. В 1912 г. тя провежда първото изследване върху социалните проблеми на слепите в Америка. На 01.03.1949 г. в словото си пред Националното дружество за превенция на слепотата свързва превенцията с правото на човека да вижда.

На фона на всичко това е странен фактът, че въпреки дейността в организации за слепи Хелън Келър не е членувала в нито една организация на слепи или глухи. Нещо повече, тя изразява отрицателното си мнение за тях със следните думи: „Отказвах да подпомагам движенията на

хората с увреждания. Аз се съмнявах в тяхната мъдрост и благодеяние“. Вероятно още тогава тя е съзряла закостенялостта и консерватизма на тези организации. В словото си от 1946 г. във военната болница в щата Тексас пред ранените войници от Втората световна война Келър казва: „Самосъжалението е най-големия враг на хората с увреждания“.

РЕЛИГИОЗНА ЕКЛЕКТИКА, ХУМАНИЗЪМ И ПАЦИФИЗЪМ

Божествената вяра и дълбоката религиозност съпътстват целия живот и многостранната дейност на Хелън Келър. Не е нужно да се потапяме в задълбочен анализ, за да почувстваме еkleктичния характер на нейните религиозни възгледи. Дори най-общото проучване на творчеството ѝ разкрива религиозна многопосочност, без да се достига до край, като се изключва религиозният фанатизъм. Келър е християнка, но без да се увлича в някои от християнските секти, винаги изразява безгранична привързаност към Библията. От една страна, тя проповядва християнска смиреност, а от друга – бунт срещу неправдите. Странно е, че Хелън Келър приема социалистическите идеи, но не се отрича от религията, което звучи абсурдно. Хелън Келър подлага на остра критика твърдението на Маркс, че религията е илюзорно щастие за хората, като противопоставя мисълта, че „религията е слънце, което кръжи около човека, докато той не се върти около себе си“. Обръщайки се към Маркс пише: „Вие искате да кажа на хората да се откажат от заболяванията си!“.

В своите религиозни лутания Хелън Келър става силен последовател на шведския мислител, учен, мистик и християнски деятел от XVIII век незрящият Емануел Сведенборг. Трудът на Келър от 1927 г. „Моята религия“ е написан поръчково (Радулов, 2018). Поканата идва от една еврейска секта, наречена „Нова Църква“. Тук проличава остра критика към Сведенборг за неговото противопоставяне на Библията, като същевременно се възхваляват религиозните му идеи за човешкото развитие. В основата на всичко казано от Келър е нейната силна и безгранична неопетнена религиозна вяра, с която, както казва тя, „Човек може да извърши чудеса“. В 1929 г. Келър е обвинена, че попада под влиянието на Бахайската религия, смятана днес като религия на богатите.

Едва 10-годишна Хелън събира пари, за да може да учи бедното сляпоглухо дете Томи. Анагнос си спомня как тя, водена от алтруизъм, отстъпила самото си на едно бедно момиче. Известна е нейната силна обич към животните и по-специално към кучетата. В продължение на целия си живот Хелън се грижела общо за 18 кучета, без те да са водачи.

Още по време на следването си Хелън Келър се запознава с идеите на либерализма, филантропията и пацифизма и заявява, че на хората не е нужен винаги мир на всяка цена. През 1916 г. по повод подготвящата се намеса на САЩ в Първата световна война пише: „Конгресът не се готви

да защити народа на Съединените щати, а планира да защити столицата на американските спекуланти и инвеститори, производителите на боеприпаси, от което ще се възползват производителите на военни машини“ (по Brolin, 2018). В словото при откриване на една ушна клиника в Ню Йорк тя казва: „Който не работи, не е член на обществото. Не мога да имам одобрението си, когато чуя, че моята страна харчи милиони за войната и бойните двигатели, два пъти, колкото ни струва цялата училищна система.“. През 1917 г. получава критика за подпомагането на ослепелите от войната немски войници. След това подпомага пострадалите войници от Антантата.

Хелън Келър предчувства Втората световна война. След посещението си в Европа през 1933 г. в едно интервю споделя впечатленията си за видяното със следните думи: „Подготовка за война и международна враждебност навсякъде. Ако сегашното състояние на нещата в Европа се запази, след 5 години ще има война“. В първото посещение в Япония през 1937 г. инспирира борбата срещу милитаризма, но същевременно прави много за приятелството между САЩ и Япония.

Докато по време на Първата световна война Хелън Келър е ярък пацифист, то не може да се каже същото за Втората световна война. Вярно е, че тя подписва меморандума на интелектуалците за помирение между двата враждуващи лагера, но в открито писмо отправя остри словесни нападки срещу Хитлер. По адрес на италианския му съучастник казва: „Мусолини трябва да запомни, че който вади меч, от меч умира.“. През 1939 г. Келър получава подарък от японския император едно куче, но към нея се отправят публични нападки за това, че не спазва ембаргото спрямо милитаризираната Япония. Нейният отговор е, че това е подарък от японския народ. Когато научава, че нацистите са затворили Института за слепи във Виена и са изгонили слепите да просят и гладуват, издига глас на възмущение: „Подобна безмилостна жестокост към страдащите и безсилните не се е случвала дори сред дивашките племена“. Хуманизмът на Хелън Келър се изразява и в разкриването на цяла мрежа от рехабилитационни центрове в САЩ и други страни за ослепелите от двете световни войни.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ИДЕИ И ФЕМИНИЗЪМ

Социалната дейност на Хелън Келър е популяризирана у нас в статия на Радулов (2018). Тук ще добавим някои нови и малко познати факти. Разпространението на социалистическите идеи в САЩ започва през 1902 г. Х. Келър попада под тяхното влияние благодарение на съпруга на Съливан – Джон Мейси, който е член на Американската социалистическа партия. Водена от чист идеализъм, през 1908 г. Келър последва неговия пример. Тя изучава Маркс, Каутски, Хърбърт Уелс, Уилям Морис, Юджин Денс.

Абонира се за двумесечното брайлово списание на немските социалисти. Тя заявява: „Моята втора страна е Гьоте и Маркс.“ Докато мечтата на Мейси е социален революционер, то мечтата на Хелън е социален реформатор (Lash, 1981). През 1912 г. тя окачва в своята стая червено знаме. Според нея, идването на социализма е неизбежно. Още през 1912 г. партията се разцепва и започват саботажни действия, което огорчава младата социалистка, но тя не губи вяра в световната революция. Поздравява Ленин и болшевишката октомврийска революция от 1917 г. Още през ноември същата година се обявява против външната агресия на чуждестранните войски и по-късно настоява за дипломатически връзки на САЩ със Съветския съюз. Тя става член на Комитета за защита на съветския съюз и на Комитета „Истината за Русия“ (Радулов, 2018). В едно интервю от онези години казва, че най-великите личности на човечеството са Ленин, Едисон и Чарли Чаплин. Американските тайни служби ѝ откриват досие и започват да я следят.

В хода на годините бавно и постепенно тя осъзнава, че социалистическите идеи са една голяма утопия. Първото разочарование идва през 1921 г., когато се заглъбочава следреволюционната разруха в Съветския съюз. Келър споделя следното: „В резултат на гражданските войни и интервенцията, макар това да се възприема само от болшевишките политици и практики, Русия, която беше хлебната кошница преди войната, сега беше пометена от глад, за да се присъедини към „Гладният банкет на руския език“. Парите, които се дават за облекчения, ще отидат за укрепване на ръцете на фанатиците, които имат за цел разрухата на своята страна“. През 1932 г. тя определя Съветския съюз като експеримент, но дава като пример за подражание младежта на тази страна. Скоро Келър започва да се бунтува срещу Сталинския терор. През 1936 г. в едно изказване тя недоумява, как затворниците се принуждават да признаят нещо, което не са извършили. В интервю от 1937 г. посочва като най-великите хора Айнщайн и Рузвелт, като съзнателно пропуска Сталин. Келър добавя: „Не мисля, че той има въображение, широта на преценката и щедростта към човечеството“. В началото на 50-те години по време на Студената война тя остро отрича следвоенната сталинска пропаганда. В спомените си, по повод увлечението на Келър по социалистическите идеи, Lowenfeld (1981) споделя: „Във Виена се казваше, че ако не си бил социалист, когато си бил млад, не си бил млад“. Внимателният анализ на отношението на Хелън Келър към социалистическите идеи въпреки разочарованията показва, че нещо от тях като че ли остава завинаги в нейната душевност.

Феминизмът на Хелън Келър произтича от социалистическото влияние. Тя става член на Американския съюз за граждански свободи. През 1911 г. социалистите печелят частични избори в гр. Милуоки, което отключва женското движение. Със свои средства от хонорарите на

нейни статии, както и от събрани средства тя финансира множество работнически кампании и поддържа женското изборително право. През 1915 г. се появява статията ѝ „Защо мъжете се нуждаят от женски права“. По повод една петиция на жените Келър пише: „Подписаната петиция от 5000 жени не е този документ. Накарайте 5 мъже да се подпишат и ние ще направим нещо повече“. Социалната дейност на тази забележителна жена намира обобщение в следната мисъл: „Не мога да направя всичко, но все още мога да направя нещо и защото не мога да направя всичко, аз не ще се откажа да направя нещо, което мога“ (по Hudson, 2018).

ЛИЧНИЯТ ЖИВОТ

Животът и дейността на Хелън Келър финансово се обезпечават от 4 източника: стипендиите „Карнеги“ и „Американска фондация за слепи“, „Америкън брайл прес“, хонорари от издателската дейност и частни благодетели. Установява се, че тя се облича изискано, отсяда в скъпи хотели и наема луксозни къщи. Келър оправдава големите си разходи с необходимостта да се среща с различни представители на авторитетни институции. Разбира се всичко това не помрачава стореното от нея.

Неизброими са срещите на Хелън Келър с известни личности. Нека отбележим някои по-екзотични от тях. На посещението при Английската кралица в 1931 г. присъства Бърнард Шоу. Нарушавайки протокола, той се обръща към Хелън с думите: „Вие виждате и чувате колкото всички американци – взети заедно.“ Това помрачава настроението на Келър. Най-бляскаво е посещението ѝ при японския император през 1937, което се отбелязва като най-помпозното от тези на всички гостували държавници в тази страна. Близко до България са нейните посещения в две балкански страни. В Югославия по покана на правителството (1931 г.) Хелън разговаря със сръбския Крал Александър на френски и посещава училището за слепи в Земун. Хелън Келър описва вибрациите от циганските ритми на оркестъра по време на разходката по Дунава. През 1946 г. посещава Гърция, за да инспирира обучението на слепите в тази страна.

След Първата световна война с появата на големия джазов оркестър тип „Биг-бенд“ в Америка се появява популярната музика и музикалният шоубизнес. Хелън Келър се втурва и в това поприще, като участва с гласови реплики и пантомима в различни водевили, което ѝ носи солидни хонорари. Реакцията на публиката е неугържима. Музикантът Джордж Луис посвещава на Келър една попесен, озаглавена „Звездата на щастието“, която тя не харесва. Хелън Келър играе себе си и в първия филм върху „Историята на моя живот.“ Следват епизодични участия и в други филми. Заедно с работните посещения Хелън Келър се запознава с известни експонати в музеите на: Атина, Лондон, Париж, Токио, Ню Дели и др. В нейните забавления се включват: плуване, гребане и езда.

В своя жизнен път Хелън Келър получава три предложения за брак. Първото е през 1916 г., направено от Питър Фейджън от руско потекло, който научава дактил и брайл. Майката на Хелън – Кейт Келър, осуetyява опита на дъщеря си да му пристане. С човешка болка Хелън Келър прави следната изповед: „Каква земна утеха има за личност като мен, на която съдбата отрече съпруг и радостта от майчинството“. През 1920 г. идва следващото писмено предложение, което е направено от някой си М. Дж. През 1923 г. се появява третото предложение от един богат вдовец от Канзас сити. Тактично и с много човешка топлота тя отхвърля тези две брачни оферти.

Жизненият и творческият път на Хелън Келър е съпътстван от три лица: Ан Съливан, Поли Томпсън и Нела Бради.

Снимка 2. Хелън Келър, Ан Съливан и Поли Томпсън (Lash, 1981)

Естествено на първо място трябва да споменем легендарната Ан Съливан (учителката), която създаде една историческа личност. В сложния и многообразен живот на Келър тя променя ролята си от обучаващ към мениджър и сътрудник. Доказват се опитите тези две дами да бъдат разделени. Първият идва от един университетски преподавател в Харвард, а вторият от майката на Хелън – 2-жа Кейт Келър, която обнадеждана от първите успехи на дъщеря си, предполага, че нейната самостоятелност едва ли не е гарантирана. Вече споменахме и за осуetyения от нея брак на Хелън.

Неуизмеримата признателност към Ан Съливан е отразена в произведението на Келър „Учителката“ (1955). След 1929 г. тя преживява няколко неуспешни очни интервенции, в резултат на които почти

изгубва зрението си. Когато на 20.10.1936 г. Съливан умира, Хелън Келър пише: „Непоколебима, капризна, хумористична, каквато беше, тя имаше необикновената способност да пусне ореола от собствената си глава към моята“. През 2003 г. името на Ан Съливан е въведено в Залата на националната женска слава на САЩ.

През 1913 г. една ирландска емигрантка на име Поли Томпсън (1885 – 1960) пристига в Америка, за да се превърне една година по-късно в секретарка на Хелън Келър. Уважавайки нейния труд и достойнство, Келър споделя: „Тя нямаше литературната искрица и усет към политиката и обществените работи.“ След смъртта на Съливан, Поли Томпсън остава ключов сътрудник на Келър. Не е много ясно как и кога към триото Келър, Съливан, Томпсън се включва Нела Бради. Нейната мъдрост и реализъм помагат при взимането на някои важни решения. В 1960 г. Поли Томпсън умира. В последните години от живота си Хелън е подпомагана от някоя си 2-жа Евелин Дейвидсън.

През 1959 г. е учредена международната награда „Хелън Келър“. Последната публична изява на тази знаменита личност е през 1961, когато във Вашингтон получава наградата „За служба на човечеството“ на „Лайънс-клуб“. Същата година Келър получава слаб инсулт и прекратява обществената си дейност, като се оттегля в самовзгъбение. Хелън Келър умира на 01.06.1968 г. в Аркън Рич. По повод полагането на урната с праха ѝ във Вашингтонската катедрала до почиващите там Съливан и Томпсън, в своето слово сенаторът Лестер Хил от Алабама казва: „Тя ще живее, защото е едно от малкото смъртни имена, които не са родени да умират.“ Паметни за всеки човек остават думите на Хелън Келър, изречени с чувство за скромност, достойнство и гордост: „Животът е или детско приключение, или нищо“.

ИЗВОДИ

1. Върху фона на проучванията през последните десетилетия представеното изследване доказва, че обучението на Хелън Келър се изгражда върху 4 опорни стълба, установени чрез анализ на предварителната подготовка на Ан Съливан: първоначалният опит върху обучението на сляпоглухите, психологията на детското развитие в края на XIX век, влиянието от методиката на Монтесори и личния опит и педагогическата интуитивност на Ан Съливан.
2. Литературното творчество на Келър е отражение на натрупания реален, личен опит и нейния стремеж към равни постижения и безкомпромисност спрямо другите автори.
3. Богатата и многопосочна обществена дейност на тази уникална личност се обуславя от динамиката на влияния върху проблемите

на слепотата, религиозните лъкатушения, пацифизма, женското движение за равноправие и социалистическите идеи, без да се достига до екстремизъм и пълно отрицание.

4. Изследователите на Хелън Келър обикновено акцентират върху факта, че Ан Съливан няма нито една публикация. Изследването доказва, че тя представя педагогическия си опит не само в писмата до 2-жа Хопкинс, но много по-разширено в кореспонденцията с М. Анагнос и в годишниците на училището за слепи „Пъркинс“ в Бостън.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В тази студия е налице старание за разширяване и систематизиране на познанията върху живота и дейността на една уникална и многопосочна личност. Изследваните нови факти и разкриването на взаимовръзката в различните превъплъщения на Хелън Келър дават отговори на редица въпроси, като същевременно повдигат нови. Пред изследователите на живота и творчеството на тази забележителна жена има още неотворени врати. Дигитализирането на нейния архив предлага възможност за навлизане все по-дълбоко в богатата кореспонденция, нейните речи и изказвания.

Това изследване показва, че при нея нищо човешко не е чуждо. За нейната гениалност като цяло и конкретните ѝ постижения днес има приемливи научни обяснения. Lowenfeld (1981) прави следната обобщена оценка на личността на Хелън Келър: „Преди всичко има характеристики, които обикновено се признават като нейни лични качества: висока интелигентност, несломима сила на волята, физическа сила и умствено постоянство, всички мобилизирани за преодоляване на изолиращите и детуширащи ефекти на нейното двойно увреждане. Животът ѝ е наречен чудо, осъществен само чрез комбинация от несломима воля и извисяваща сила, произтичаща от вяра и решителност, която ѝ позволи да постигне това, което изглеждаше невъзможно“.

Развитието на специалната педагогика, психологията и лингвистиката ще открият нови хоризонти. Постиганията на Хелън Келър не са нито шумна евтина сензация, нито научни фантазии, нито неограничените възможности на Америка, те са плод на индивидуални способности, дръзновение, смелост и решителност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- American Foundation for the Blind - www.afb.org/HelenKellerArchive
Brolin, K. (2018). What Does Helen Keller's Legacy Mean to the Organized Blind Movement and the World Beyond? Braille Monitor June, 2018

- Hudson, M. (2018). "Why Is Helen Keller the Only Blind Person Anyone Knows? „Future Reflections volume 37, 3, 2018
- Keller, H. (2004): Келър, Х. (2004). Историята на моя живот. Българска асоциация за обучение на зрително затруднени деца, София. [Kellar, H. (2004). Istoriyata na moya zhivot, Balgarska asotsiatsia za obuchenie na zritelno zatrudneni detsa, Sofia]
- Keller, H. (1995): Келър, Х. (1995). Историята на моя живот. Издателство „ВЕДА СЛОВЕНА-ЖГ“, София. [Kellar, H. (1995). Istoriyata na moya zhivot, izdatelstvo „VEDA SLOVENA-ZhG“, Sofia]
- Lash, J. (1981). Helen and teacher. The story of Helen Keller and Anne Sullivan Macy. "Dell Publishing Co", New York, 1981.
- Lowenfeld B. (1981). Helen Keller: A Remembrance, Berthold Lowenfeld on Blindness and Blind people, American foundation for the Blind, New York, 1981
- Macy, J. (1905). The story of my life by Helen Keller with her letters. Doubleday, Page & Company, 1905.
- Radoulov, V. (1978): Радулов, В. (1978). Елена Келер. Издателство „Народна просвета“, бр. 12 стр. 81 – 83. [Radulov, V. (1978). Elena Keler. „Nardna prosveta“, br. 12 str. 81 – 83]
- Radoulov, V. (1995): Радулов В. (1995). Децата със специални педагогически нужди в училището и обществото. Рекламно-полиграфска къща „ДАРС“, Бургас. [Radulov V. (1995). Detsata sas spetsialni pedagogicheski nuzhdi v uchilishteto i obshtestvoto, reklamno-poligrafaska kashta „DARS“, Burgas]
- Radoulov, V. (2004): Радулов, В. (2004). Педагогика на зрително затруднените. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София. [Radulov, V. (2004). Pedagogika na zritelno zatrudnenite. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia]
- Radoulov, V. (2017): Радулов, В. (2017). История на педагогиката на зрително затруднените. Издателство „ФЕНОМЕН“. [Radulov, V. (2017). Istoria na pedagogikata na zritelno zatrudnenite. Izdatelstvo „FENOMEN“]
- Radoulov, V. (2018): Радулов, В. (2018). Социалната дейност на Хелън Келър. „Обучение и рехабилитация на зрително затруднените“ бр. 1 стр. 19 – 26. [Radulov, V. (2018). Sotsialnata deynost na Helan Kellar. „Obuchenie i rehabilitatsia na zritelno zatrudnenite“ br. 1 str. 19 – 26]
- Rosalem, H. (2008): Росалем, Х. (2008). Ан Съливан: анализ на нейните преподавателски техники. „Обучение и рехабилитация на зрително затруднените“, бр. 1, стр. 6 -12. [Rosalem, H. (2008). An Salivan: analiz na neynite prepodavatelski tehniki. „Obuchenie i rehabilitatsia na zritelno zatrudnenite“, br. 1, str 6-12]
- Selsdon, H. (2020). Lesson Plans for Distance Learning. American Foundation for the Blind - www.afb.org/HelenKellerArchive
- Tsvetkova-Arsova, M. (2002): Цветкова-Арсова, М. (2002). Обучение на зрително затруднени деца с множество увреждания и на сляпоглухи. Издателство „Екопринт“, София. [Tsvetkova-Arsova, M. (2002). Obuchenie na zritelno zatrudneni detsa s mnozhestvo uvrezhdania i na slyapogluhi. „Ekoprint“, Sofia]

Tsvetkova- Arsova, M. (2004): Цветкова-Арсова, М. (2004). Обучение на сляпоглухи деца и юноши. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София. [Tsvetkova-Arsova, M. (2002). Obuchenie na slyapogluhi detsa i yunoshi. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia]

За автора:

Проф. г-н Владимир Радулов
СУ „Св. Климент Охридски“, ФНОИ
Председател на българската асоциация за обучение на зрително затруднени деца Пенсионер
Контакт: София 1505 ул. Буная №18 б
E-mail: vlado.radoulov@gmail.com
Научни интереси: обучение и рехабилитация на зрително затруднените, общи въпроси на специалната педагогика. Над 270 публикации.

About the author:

Prof. Vladimir Radoulov, D.Sc.
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Educational Studies and the Arts
Chairman of the Bulgarian Association for Training Visually Impaired Children
Retired from academic work
Contact: Sofia 1505, 18 B “Bunaya” Str.
Email: vlado.radoulov@gmail.com
Scientific research interests: training and rehabilitation of visually impaired people, general issues in special pedagogy. He has more than 270 publications.